

Από την Αρχαία Τραγωδία στη Σύγχρονη Βιολογία (Μέρος Πρώτο)

Παράξενος τίτλος θα αναρωτηθεί κανείς. Ποια σχέση ή τι το κοινό μπορεί να έχει η Τραγωδία και ειδικότερα η αρχαία με την επιστήμη της Βιολογίας. Ίσως στο ότι αναφέρονται σε ζωτικά θέματα, η μία της πνευματικής ζωής και η άλλη αυτής καθ' εαυτής της ζωής. Θα μπορούσε να είναι και αυτό. Δύο βιβλία οδήγησαν σ' αυτήν τη συσχέτιση: το πρώτον, ένα μικρό Βιβλίο μόλις ογδόντα πέντε σελίδων με τίτλο «ΤΡΑΓΩΔΙΑ Νέα Δεδομένα» Εκδόσεις Γεωργιάδη Αθήνα 2002 και το δεύτερο «Οδηγίες Χρήσης ενός Ανθρώπινου Μυαλού» του Gerald Huther, καθηγητή Νευροβιολογίας στην ψυχιατρική κλινική του Πανεπιστημίου του Γκέτιγκεν Γερμανίας το 2007. Και τα δύο οδηγούν στην εκπληκτική διαπίστωση ότι τα όσα ίσως υπονοούσε ο Αριστοτέλης στο **ακροτελεύτιο** τμήμα του ορισμού της τραγωδίας, επιβεβαιώνονται από τις ανακαλύψεις της σύγχρονης Βιολογίας.

Ας δούμε λοιπόν τον ορισμό της τραγωδίας και τί εννοούσε ο Αριστοτέλης:

Ἔστι οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος εχούσης, ηδυσμένω λόγω, χωρίς εκάστου των ειδών εν τοις μορίοις, δρώντων και ου δι' απαγγελίας, δι' ελέου και φόβου περαίνουσα την των τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.

Αριστοτέλους Ποιητική 1449B, 25

Δηλαδή: Είναι λοιπόν η τραγωδία μίμηση μιας αξιολόγου και αυτοτελούς πράξεως, η οποία έχει ορισμένο μέγεθος (με αρχή, μέση και τέλος, συνήθως 1.500 στίχων): ο λόγος της είναι εμπλουτισμένος με διακοσμητικά στοιχεία (ρυθμός, αρμονία, μελωδία) καθένα από τα οποία διακοσμεί χωριστά τα μέρη της: η πράξη παρουσιάζεται με δραματικό διάλογο των υποκριτών – ηθοποιών και όχι με αφήγηση: τελικά η τραγωδία **επιφέρει, με την πρόκληση των συναισθημάτων του οίκτου και του φόβου, την ψυχική κάθαρση από παρόμοια παθήματα.**

Ο Αριστοτέλης, αμέσως μετά την παράθεση του ορισμού, προβαίνει σε εκτενέστατη ανάλυση και επεξήγηση όλων σχεδόν των καίριων λέξεων του ορισμού, ούτως ώστε να μην υπάρχουν αμφιβολίες για το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. Για παράδειγμα διευκρινίζει ότι τα μέρη (εν τοις μορίοις) της τραγωδίας είναι έξη: ο μύθος, τα ήθη (χαρακτήρες των μιμουμένων ηρώων), η λεκτική διατύπωση, η διάνοια (τα λεγόμενα – επιχειρήματα τα οποία δηλώνουν ότι κάτι έχει ή δεν έχει υπόσταση), η όψη – θέαμα και η μελοποίηση, από τα οποία έξη πρωτεύουσα θέση κατέχουν ο μύθος και οι χαρακτήρες. Επιπρόσθετα, περιγράφει λεπτομερώς τον τρόπο συγγραφής και σύνθεσης μιας επιτυχούς τραγωδίας, αλλά και των άλλων ειδών (κωμωδία, έπος, διθύραμβος) από τους «ποιητές». Παραλείπει όμως να αναφερθεί **σ' αυτό τη σημασία του Βιβλίου στη σημασία της λέξης κάθαρση, το πράττει όμως εμμέσως αλλού, όπως θα εξηγηθεί παρακάτω.**

Ο Αριστοτελικός ορισμός της τραγωδίας έχει αποτελέσει αντικείμενο ευρύτατης μελέτης και έρευνας από φιλόλογους καθηγητές και ερευνητές σε βαθμό που θυμίζει το λεγόμενο Ομηρικό ζήτημα για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, αν ο έλεος και φόβος αφορά τα δρώντα πρόσωπα (δηλαδή τους ήρωες) ή / και τους θεατές και δεύτερον, ποια είναι η σημασία της λέξεως «κάθαρση». Τα δύο αυτά προβλήματα πιστεύω ότι χρειάζεται να αναλυθούν, ώστε να καταλήξουμε κατά κάποιο τρόπο σε ασφαλή συμπεράσματα και να τεκμηριώσουμε τη συσχέτιση των απόψεων των δύο Βιβλίων.

Ως προς το πρώτο, ο ίδιος ο Αριστοτέλης (Ποιητική 1453β5-10) ξεκαθαρίζει ότι «τα συναισθήματα του φόβου και του οίκτου πρέπει να προκαλούνται από την σύνθεση των πραγματικών δεδομένων, πράγμα το οποίο είναι πολύ σημαντικό και είναι γνώρισμα ποιητή μεγάλης αξίας. Διότι πρέπει ο μύθος να έχει τέτοια πλοκή, ώστε εκείνος ο οποίος ακούει τις διαδραματιζόμενες πράξεις, και χωρίς να τις βλέπει, να καταλαμβάνεται από φρίκη και να αισθάνεται οίκτο από όσα λαμβάνουν χώρα. Αυτά τα συναισθήματα είναι δυνατόν να τα δοκιμάσει κανείς όταν ακούει τον μύθο του Οιδίποδος». Άρα η διέγερση των αισθημάτων του οίκτου και του φόβου αφορά τους θεατές. Είναι προφανές ότι και οι ήρωες της τραγωδίας, τους οποίους υποδύονται οι ηθοποιοί, διακατέχονται από αυτά τα συναισθήματα, τα οποία εκδηλώνουν, γιατί διαφορετικά πώς θα ήταν δυνατόν να μεταδοθούν, να επηρεάσουν και να διεγείρουν την ψυχή των θεατών; Τα δύο αυτά συναισθήματα είναι απόλυτα συνδεδεμένα μεταξύ τους γιατί ο θεατής όταν βλέπει τον ήρωα να παθαίνει κάποιο κακό, μέσω της συναισθηματικής ταύτισης φοβάται μήπως πάθει και αυτός το ίδιο κακό, με συνέπεια να αισθάνεται συμπάθεια (έλεο) προς τον ήρωα.

Ως προς το δεύτερο, την έννοια της «κάθαρσης», τα πράγματα είναι πολύ αμφιλεγόμενα στους προαναφερθέντες πνευματικούς κύκλους, οι οποίοι υποστηρίζουν μία ή περισσότερες από τις τρεις ερμηνείες που θα περιγράψουμε ευθύς αμέσως:

Κάθαρση κατά Βικιπαίδεια (Διαδίκτυο) εκ του καθαίρω σημαίνει: απαλλαγή από κάτι ξένο ή βλαβερό. Συνώνυμες έννοιες είναι ο καθαρισμός και ο εξαγνισμός. Ο όρος αυτός απαντάται με διαφορετική σημασία στην ιατρική, στην υγιεινή, στο θέατρο και συγκεκριμένα στην τραγωδία και ιδιαίτερα στις διάφορες θρησκείες και χρησιμοποιήθηκε σε όλη σχεδόν την αρχαιοελληνική γραμματεία από την Ομηρική εποχή και εντεύθεν. Για την τραγωδία έχουν αποδοθεί διάφορες έννοιες στην κάθαρση με επικρατέστερες την Ψυχοθεραπευτική (ιατρική), την ΗθικοΘρησκευτική - Παιδαγωγική και την Ηθικοαισθητική.

Η ψυχοθεραπευτική άποψη τεκμηριώνεται αμέσως ή εμμέσως με αναφορές σε άλλα μέρη της Ποιητικής του Αριστοτέλη όπου ο έλεος και φόβος επενεργούν και ως μέσα αποφόρτισης της ψυχικής καταπίεσης και μετάπτωσης των θεατών σε κατάσταση ηδονής¹. Την άποψη αυτή την παραθέτει ο Δόκτωρ φιλολογίας Γερ. Μαρ-

¹Διότι δεν πρέπει να επιζητώμεν από την τραγωδίαν οϊανδήποτε ηδονήν – ευχαρίστησιν ἀλλὰ εκείνην η οποία ανήκει εις αυτήν. Επειδή δε ο ποιητής πρέπει να παρασκευάζει την ηδονήν, η ο-

καντωνάτος² σε άρθρο του στην εφημερίδα Βήμα (Μάρτιος 2013). Σημειωτέον ότι στο βιβλίο του Πολιτικά 1341b 35-39 ο Αριστοτέλης υπόσχεται ότι θα αναλύσει τον όρο κάθαρση στο εν λόγω βιβλίο της Ποιητικής, χωρίς να το πράξει ή ενδέχεται να το έπραξε αλλά να χάθηκε η σχετική προσθήκη. Στο επόμενο τμήμα, Πολιτικά 1342 περὶ Μουσικῆς εκπαιδεύσεως, διευκρινίζει ότι οι άνθρωποι διακατέχονται, άλλος περισσότερο, άλλος λιγότερο, από ψυχικά πάθη από τα οποία απαλλάσσονται, υπό την επήρεια της μουσικής, **σαν να έκαναν κάποια ιατρική θεραπεία και ψυχικό καθαρισμό** και ανακουφίζονται με ευχαρίστηση. Όπως προελέχθη, η μελωδία αποτελεί ένα από τα έξη συστατικά μέρη της τραγωδίας τα οποία με την πρέπουσα πλοκή διεγείρουν τον έλεο και το φόβο στους θεατές και επιφέρουν την κάθαρση.

Οι θεατές, πέραν του ελέου και φόβου από τα οποία διακατέχονται, ανακαλούν και επαναφέρουν στη μνήμη τους και άλλα δικά τους παθήματα. Αυτό απορρέει από το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τη λέξη «**τοιούτων = παρομοίων**» παθημάτων και όχι «**τούτων = αυτών**», η κάθαρση δηλαδή, προφανέστατα αφορά τους θεατές. Παρόμοια μπορούν να θεωρηθούν και εκείνα τα παθήματα που ρητώς μνημονεύει ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια Β΄ 1105b στίχος 21: «Λέγω δε πάθη μεν επιθυμίαν, οργήν, φόβον, θάρσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μίσος, πόθον, ζήλον, έλεον, όλως οἱς έπεται (=και όλα όσα ακολουθούνται από) ηδονή ή λύπη», που είναι εύλογο κάποια από αυτά να χαρακτηρίζουν τους ήρωες της τραγωδίας, οι οποίοι πρέπει να έχουν ομοιότητα με μας τους πραγματικούς ανθρώπους και ότι οι λόγοι και οι πράξεις τους πρέπει να υπαγορεύονται κατ' ανάγκην ή φύσιν από τον χαρακτήρα τους³. Επομένως οι θεατές, συμμετέχοντες στα παθήματα των ηρώων που υποδύονται οι υποκριτές - ηθοποιοί, **αναβιώνουν τα απωθημένα**, ξεχασμένα και καταχωνιασμένα στις ψυχές τους παρόμοια παθήματα, τα απελευθερώνουν και έτσι αισθάνονται ανακούφιση, ευχαρίστηση και απαλλαγή από το ψυχικό τους βάρος (ψυχοθεραπευτική επίδραση). Με την άποψη αυτή συμπλέουν και οι συγγραφείς του αναφερθέντος στην αρχή βιβλίου Τραγωδία – Νέα Δεδομένα με πλήθος αναφορών σε Έλληνες και ξένους λογίους.

Το ότι ο μηχανισμός της απώθησης των συναισθημάτων ήταν γνωστός κατά την αρχαιότητα το μαρτυρούν οι απόψεις διαφόρων Ελλήνων διανοητών όπως: του Επίκουρου, ότι το λογικό μέρος του ανθρώπου καταπολεμά τον φόβο και τις ψυχικές συγκρούσεις που τις προκαλεί κάθε κατάσταση που αφαιρεί από τον άνθρωπο την ευχαρίστηση, δηλαδή η καταπίεση της ηδονής. Επίσης του πρώτου γνωστού ψυχο-

ποία προέρχεται από τον οίκτον και τον φόβον δια της μιμητικής ενεργείας, είναι φανερόν ότι αυτά πρέπει να δημιουργεί δια της συνθέσεως των πραγματικών στοιχείων. (Ου γαρ πάσαν δει ζητείν ηδονήν από τραγωδίας αλλά την οικείαν. Επει δε την από ελαίου και φόβου δια μιμήσεως δει ηδονήν παρασκευάζειν τον ποιητήν, φανερόν ως τούτο εν τοις πράγμασιν εμποιητέον) Ποιητική 1453β 10-15.

²Η ψυχοθεραπευτική άποψη, η οποία έχει υποστηριχθεί από αρκετούς φιλολόγους, κριτικούς και αισθητικούς (Jacob Bernays, Humphrey House και Stephen Halliwell), η ψυχή των θεατών, καθώς βιώνει τα συγκλονιστικά συναισθήματα των τραγικών ηρώων, καθαίρεται, «αποτοξινώνεται» κατά κάποιον τρόπο από ότι υπερβολικό, φορτικό και δυσάρεστο τη βαραίνει και ανακουφίζεται,Είναι προφανές ότι η θεωρία αυτή (ψυχοφυσιολογική ή ψυχοθεραπευτική) βρίσκεται πολύ κοντά στην κυριολεκτική έννοια του όρου «κάθαρση» (purgatio).

³ Ποιητική 1454^a33-36.

θεραπευτή της αρχαιότητας του Μελάμπους, ο οποίος θεράπευσε τον Άλκανθο, βασιλιά των Μεγάρων, από χρόνια μελαγχολία και τον Ίφικλο, γιό του βασιλιά της Θεσσαλίας Φυλάκου, από ψυχογενή ανικανότητα, βρίσκοντας το ψυχικό τραύμα της παιδικής ηλικίας που του είχε προκαλέσει φόβο ευνουχισμού (Ίδε Γνώθι σ' αυτόν, η ψυχοθεραπεία στην Αρχαία Ελλάδα της Καλλιόπης Πατέντα στο διαδίκτυο). Αλλά και ο κορυφαίος ψυχαναλυτής του 20^{ου} αιώνα Φρόιντ χρησιμοποίησε τις αρχαίες τραγωδίες στα θέματα της απώθησης, όπως και ο σύγχρονος Αμερικανοεβραίος Ιρβιν Γιάλομ ο οποίος με το τελευταίο του έργο «στον κήπο του Επίκουρου» αναδεικνύει ότι στον πυρήνα του άγχους βρίσκεται το κρυμμένο συναίσθημα του φόβου του θανάτου.

Δεν είναι τυχαίο αλλά βαθύτατα πιστεύω αποκαλυπτικό, ότι τα «μοιρολόγια» των γυναικών έχουν επηρεασθεί κατά κάποιο τρόπο από την πανάρχαια τραγωδία ως προς το τί βιώνει και αισθάνεται η κάθε «μοιρολογίστρα» στη διάρκεια της νεκρολογίας. Αυτό που συμβαίνει, και το γνωρίζουμε περισσότερο όσοι από εμάς έχουμε ζήσει σε χωριά, είναι ότι οι «μοιρολογούσες» δίπλα στο νεκρό γυναίκες, τραγουδούν μεν λυπητερά για τον συγκεκριμένο νεκρό, αναλογίζονται δε και «απευθύνονται» στον δικό τους πεθαμένο, όπως όλες τους ομολογούν, οι οποίες στο τέλος αυτής της «παράστασης» νοιώθουν κάτι διαφορετικό και ανάλαφρο, αφού διώχνουν έτσι το ψυχικό βάρος που τις καταπιέζει. Είναι τα ίδια ανάμεικτα συναισθήματα που νιώθουν οι θεατές του θεάτρου, όπως έχει προαναφερθεί. Αυτό με κάνει να πιστεύω ακράδαντα στην ψυχοθεραπευτική επίδραση της τραγωδίας.

Αξία παρουσιάσεως είναι και η λεγόμενη Ηθικοαισθητική άποψη αρκετών συγγραφέων και μελετητών κατά την οποία, η επερχόμενη ηδονή με τη λύση της τραγωδίας είναι αποτέλεσμα μιας συμπληρωματικής διαδικασίας μεταξύ του λόγου και των παθών, μιας αποκατάστασης της εσωτερικής αρμονίας του κόσμου της ψυχής, που ανεβάζει τον θεατή σε μια ανώτερη ηθική και πνευματική σφαίρα.⁴

Η τρίτη άποψη, ΗθικοΘρησκευτική - Παιδαγωγική, θεωρεί ότι ο επερχόμενος καθαρισμός συνοδεύεται από ηθικό εξαγνισμό και προκαλεί ηθική τελειοποίηση. Ας μην ξεχνάμε την προϊστορία του θεάτρου που είχε επηρεασθεί από τα Ορφικά με τις εξαγνιστικές και μυστηριακές ιεροτελεστίες θρησκευτικού περιεχομένου. Συνάμα η επίδραση του καθαρισμού είναι παιδαγωγική γιατί ο θεατής συνειδητοποιεί τα αρνητικά αυτά συναισθήματα και τους λόγους για τους οποίους περιήλθε σε δυσχερή κατάσταση ο ήρωας της τραγωδίας και επομένως θα διδαχθεί να αποφεύγει τέτοιες ή παρόμοιες ενέργειες με αυτές του ήρωα. Συνήθως οι ήρωες της τραγωδίας είναι επιφανή πρόσωπα, όπως μέλη βασιλικών οικογενειών ή άλλοι διακεκριμένοι άνθρωποι, οι οποίοι περιέρχονται με τις πράξεις τους σε «τραγική» κατάσταση όχι λόγω φαυλότητας, αλλά εξ αιτίας μεγάλου παραπτώματος κυρίως από άγνοια. Μέσα από τις πράξεις αυτές, πέραν των παθών που προκαλούν τον έλεο και φόβο ή και άλλα παρόμοια παθήματα, αναδεικνύονται και υπηρετούνται πλείστες όσες αρετές και αξίες. Αναφέρουμε ενδεικτικά την δικαιοσύνη και φιλανθρωπία στον «Αίαντα» αλλά και σε

⁴Ευάγγελος Παπανούτσος· επίσης Elizabeth Belfiore και Martha Nussbaum και Μαρκαντωνάτος.

άλλες τραγωδίες του Σοφοκλέους, όπου ο Οδυσσεύς εκφράζει την επιθυμία του προς τον Τεύκρο, αδελφό του Αίαντα, να συμμετάσχει ως φίλος και συνάνθρωπος στην ταφή του πρώην εχθρού του Αίαντα.

Ίσως να προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης δεν έχει περιλάβει στον ορισμό της τραγωδίας το διδακτικό ρόλο της. Η παράλειψη αυτή είναι εσκεμμένη γιατί ως αυτονόητη δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο της ουσίας⁵ της τραγωδίας (δηλαδή του ορισμού της), σε αντίθεση με την λέξη «πράξη» η οποία περιλαμβάνεται στον ορισμό. **Υπόψη ότι οι τραγωδίες παρουσιάζουν μεμονωμένες πράξεις ανθρώπων και όχι ανθρώπινους χαρακτήρες με εξιστόρηση όλου του βίου τους.**

Από την παραπάνω ανάλυση του ορισμού της τραγωδίας ανεδείχθησαν τα ακόλουθα στοιχεία, τα οποία αναφέρουμε συνοπτικά: πρώτον, ο πρωταγωνιστικός ρόλος των συναισθημάτων – παθημάτων του φόβου και του ελέου στη διαμόρφωση της ψυχικής κατάστασης των θεατών που οδηγεί στην κάθαρση· δεύτερον, η ανάκληση στη συνείδηση των θεατών παρομοίων κρυμμένων – αγνώστων μέχρι τότε παθημάτων υπό την ισχυρή επίδραση της πλοκής του έργου· τρίτον, η κάθαρση κατά την επικρατέστερη άποψη έχει ψυχοθεραπευτική επίδραση στους θεατές, τους οποίους θεραπεύει, ανακουφίζει και απαλλάσσει από το έντονο ψυχικό βάρος και τέταρτον, η ανακούφιση και η ηδονή που ακολουθεί τη λύση της τραγωδίας, είναι αποτέλεσμα της εναρμόνισης του εσωτερικού κόσμου της ψυχής, δηλαδή η συμφιλίωση του λογικού μέρους με το συναισθηματικό μέρος της. Αυτά τα στοιχεία ας τα έχουμε υπόψη καθώς θα προχωρήσουμε στην ανάλυση της Βιολογίας και στη σύνθεσή της με την Τραγωδία στο δεύτερο Μέρος του άρθρου.

Γρηγόρης Μάρκος

Ιούλιος 2021

⁵αλλά ας κάμωμεν λόγον περί της τραγωδίας, αφού αποχωρίσωμεν από όσα έχομεν εἶπει ανωτέρω, τον παραγόμενον περί της ουσίας αυτής ορισμόν. Ποιητική 1449B, 23. Περισσότερα περί «ουσίας» στο σπουδαιότερο φιλοσοφικό έργο του Αριστοτέλη «Μετά τα Φυσικά».